

Liberalism versus etatism: permanenta și inevitabila dezbatere

Lect. univ. dr.

Mihai-Vladimir Topan

București

Aprilie, 2010

Liberalism versus etatism: permanenta și inevitabila dezbateri

Partea I

Opozantul ideologic¹ al liberalismului autentic nu este atât socialismul, cât etatismul în general. Privită în această lumină, alegerea titlului seriei de colocvii SOREC este, după părerea mea, una fericită. De regulă acest tip de probleme intră sub eticheta mai comună (nu numai decât mai corectă) „capitalism versus socialism”, care păcătuiește prin identificarea unui sistem („sistemul libertății”, să-i spunem, sau al „pieței libere”) cu una din ipostazele sale posibile („capitalismul”). De altfel, pentru început mă voi ocupa în acest material tocmai de clarificările conceptuale necesare unei dezbateri pe această temă (dezbateri care se vrea de folos).

Problema sistemului economic: scurte precizări

În funcție de criteriul proprietății – cel mai important, până la urmă – sistemele economice sunt: piața liberă, sau sistemul proprietății private asupra mijloacelor de producție; socialismul, sau sistemul proprietății publice (de stat, „non-private”) asupra mijloacelor de producție; și intervenționismul, sistemul în care anumite sectoare (sau anumite opțiuni de utilizare/alocare a resurselor rare) sunt gestionate în regim privat, în timp ce altele în regim public. Trebuie din capul locului făcută precizarea că sistemul intervenționist nu este propriu-zis o „a treia cale”² – și că, deci, ideea de „a treia cale” este mai degrabă înșelătoare. Căci dacă judecăm problema în termeni de principii de alocare, nu există decât două: fie decizia de ultimă instanță aparține proprietarului privat legitim (piața liberă), fie nu (socialism); terțul exclus. Intervenționismul nu propune un al treilea principiu de alocare, ci doar combinarea, în variate proporții, a celor două principii menționate anterior.

Pe de altă parte, dacă se consideră că tocmai combinarea celor două principii de alocare a resurselor rare dă natura sistemului intervenționist, atunci varietatea combinațiilor depășește cu mult numărul trei, fiind practic nelimitată (câte combinații posibile, atâtea sisteme economice diferite).

Probabil cea mai importantă deomogenizare pe care o putem face pornind de la definițiile de mai sus, este aceea dintre capitalism și piața liberă. În măsura în care prin capitalism înțelegem un sistem caracterizat prin acumulare mare de capital (sau centrat pe principiul acumulării înseminate de capital), el poate fi de două feluri: capitalism de stat și capitalism de piață liberă³ (în funcție de principiul alocativ

¹ Folosesc „ideologic” în sensul benign de „referitor la un sistem de idei”, „aparținând de un sistem de idei”, „pendinte de un sistem de idei”, și nu în cel ce vizează adoptarea propagandistică, lozincardă, necritică și neîntemeiată a unor „certitudini de serviciu”.

² Concepție susținută, de pildă, de Anthony Giddens, în *A treia cale* (Polirom, Iași, 2001) și *A treia cale și criticii ei* (Polirom, Iași, 2001).

³ Vezi Baumol, William J., Litan, Robert E. și Schramm, Carl J., *Capitalismul bun, capitalismul rău și economia dezvoltării și prosperității*, Polirom, Iași, 2009, pp. 57 și urm.

pus în slujba dezideratului acumulării; problema este mai complicată și pentru că în practică sau în analiza istorică cele două sunt prezente concomitent, rezultând un fel de „capitalism intervenționist”). De asemenea, în măsura în care criteriul proprietății și cel al acumulării sunt analitic diferite, apare posibilitatea de a concepe un sistem de piață liberă (să-i spunem „liberalismul ascetic”) marcat de o acumulare de capital puțin importantă, redusă (datorită ideologiei, să spunem; sau concepțiilor religioase). Deci o piață liberă non-capitalistă (sau, altfel spus, un sistem liberal non-capitalist).

Devine limpede acum, cred, de ce am considerat mai sus că punerea problemei sistemelor economice în termenii „capitalism versus socialism” este mai degrabă incorectă, și că opțiunea organizatorilor colocviilor SOREC pentru „liberalism versus etatism” este mai fericită. Căci, dacă se consideră că prezenta criză financiară pune în discuție sistemul capitalist, rămâne întrebarea: care versiune de capitalism? De piață liberă? De stat? „Intervenționist”? Sau, dacă se consideră că pune în discuție piața liberă, despre care e vorba: cea capitalistă, sau cea cu accente ascetice?

Problema centrală a dezbaterii „liberalism versus etatism”: natura statului

În măsura în care punem, în contextul crizei actuale, problema opțiunilor sistemice în termenii „liberalism versus etatism” (dezbateri în care o parte susține intervenția statului, iar cealaltă o dezavuează), este esențială creionarea cât mai clară a naturii instituției puse în discuție: statul. Trebuie, așadar, să existe o sumă de caracteristici ale instituției statale de la care pornind, etatiștii să derive oportunitatea, justetea și optimalitatea intervenției (sau acțiunii etatice), iar liberalii să derive, respectiv, inoportunitatea, injustetea și suboptimalitatea aceleiași.

Mai mult decât atât, precizarea aceasta a naturii statului trebuie să meargă la esență, mai precis la *diferența specifică* a instituției etatice în raport cu alte instituții. Căci, în măsura în care se solicită (sau se combate) intervenția statului și nu a familiei, sau bisericii, să spunem, atunci trebuie să existe anumite trăsături *specifice numai statului* (și pe care nu le regăsim în altă parte, la familie sau biserică, de pildă) din care derivă oportunitatea sau inoportunitatea intervenției statale.

Știm de la Max Weber încoace, dar nu numai⁴, că esența statului constă în aceea că el este un *monopol teritorial asupra reglementării și utilizării legitime a violenței/forței/constrângerii*. De asemenea, știm că el presupune prin natura sa existența *instrumentului coercitiv al taxării sau impozitării*. Trebuie înțeles imediat, însă, că nu e vorba de violență defensivă: ideea de monopol al reglementării și cea de impozitare nu consună decât cu posibilitatea *agresiunii instituționalizate* (adică statul este singurul care are voie să *inițieze violența* din rațiuni ce pot fi numite „interes public”, de pildă). Instrumentul taxării

⁴ Vezi, de pildă, Hoppe, Hans-Hermann, *Economics and Ethics of Private Property. Studies in Political Economy and Philosophy*, The Ludwig von Mises Institute, Auburn, Alabama, 2006 [1993]; Rothbard, Murray N., *The Ethics of Liberty*, New York University Press, New York and London, 2002[1982] (în special partea a III-a, subcapitolele 22 și 23); Olson, Mancur, *The Logic of Collective Action. Public Goods and the Theory of Groups*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1971[1965], pp. 98 și urm.; Nock, Albert Jay, *Our Enemy, the State*, William Morrow & Company, New York, 1935, disponibil on-line la <http://mises.org/etexts/ourenemy.pdf>; Oppenheimer, Franz, *The State. Its History and Development Viewed Sociologically*, Transaction Publishers, New Brunswick, New Jersey, 1999[1914]; Spencer, Herbert, *The Man Versus the State, with Six Essays on Government, Society, and Freedom*, Liberty Fund, Indianapolis, 1992[1884]; și altele.

este dependent în ultimă instanță de posibilitatea „inițierii legitime a violenței” în vederea extragerii resurselor, deci tot de primul aspect fundamental de monopol asupra constrângerii (mai mult: monopol asupra „agresiunii legitime”, dacă putem spune astfel).

Prin urmare, suporterii intervenției etatice nu pot decât fie să argumenteze că de fapt natura statului este alta (și e de datoria lor, în acest caz, să furnizeze o altă teorie a statului), fie să recunoască deschis că atunci când pledează pentru intervenție fac apel la violența agresivă. Spre exemplu, un avocat al învățământului public trebuie să fie pregătit să susțină că din coerciție (exercitată cel puțin asupra părinților, copiilor și contribuabililor) derivă calitatea procesului educațional; de asemenea, suporterii sistemelor publice de pensii (sau de pensii de stat) argumentează, în fond, că *forța* aduce un plus de optimalitate decisiv; sau, pentru a da un ultim exemplu la acest punct, cine pledează în favoarea unei *industrial policy* care să promoveze anumite sectoare ale economiei naționale, pune succesul selecției celor sprijiniți tot pe seama aspectului utilizării forței.

Un alt mod de a formula diferența între acțiunea de tip etatic și alte tipuri de acțiuni, este acela de a evidenția că spre deosebire de cetățenii simpli care acționează în privat (individual sau în asociere), reprezentanții statului *pot folosi forța împotriva non-agresorilor* (sau a celor care „n-au făcut nimănui nimic”, „nu datorează nimănui nimic” sau n-au adus – în mod demonstrabil dincolo de îndoiala rezonabilă – atingere proprietății private legitime a semenilor). De exemplu, un individ privat nu poate expropria în mod legitim un concetățean, în timp ce dacă devine agent al autorității statale va putea face acest lucru în virtutea „interesului public” (infrastructură, spre exemplu; esențial nu este aspectul interesului public, pentru că un individ privat nu va putea expropria nici dacă invocă o chestiune, poate chiar autentică, de interes public).

Palierele dezbaterii liberalism versus etatism

Odată stabilită conceptual natura instituției etatice (posibilitatea utilizării forței împotriva non-agresorilor, deci agresiunea instituționalizată), trebuie avut în vedere și faptul că, *volens-nolens*, cei care se lansează în dezbaterile „liberalism versus etatism” angajează (insist: fie că-și dau seama, fie că nu) cel puțin trei tipuri de argumente: economice, etice și de viziune asupra lumii.

a. Economic

Cel mai vizibil palier, și cu o aparentă autonomie, este cel economic. De altfel, din câte înțeleg eu, această suită de colocvii SOREC a fost începută pe acest făgaș. Ce izbește, din punctul meu de vedere, în dezbaterile contemporane este inabilitatea părților (în special a celei pro-etatice, dar nu numai) de a pune pe tapet rapid, sintetic și eficient la nivel de dialog, argumentele (măcar cele mai importante) *teoretice* în favoarea sau împotriva intervenției guvernamentale⁵. Și cred că acest lucru este important deoarece, altfel, pledoaria în favoarea sau împotriva intervenției guvernamentale devine una inertială, negândită (sumă de „idei primite de-a gata”, vorba lui Flaubert). În cele ce urmează am să trec în revistă

⁵ În vine în minte, de asemenea, o experiență avută la o dezbatere publică pe tema serviciilor secrete: practic nimeni între proponentii diverselor arhitecturi de securitate națională n-a fost în stare să enumere rapid, și pe înțelesul tuturor, argumentele în favoarea existenței unei structuri precum serviciile secrete.

două argumente teoretice în favoarea pieței libere (argumentul calculului economic și cel al stimulentei) și trei în favoarea intervenției guvernamentale (bunurile publice, externalitățile și monopolul). Va deveni evident – dacă încă nu e – că eu sunt de părere că intervenția guvernamentală în economie este întotdeauna inoportună, poziție care mă plasează în tabăra liberalilor. (Pe cei care așteaptă să spun ceva și despre argumentele empirice, faptice, istorice pertinente la chestiune, mă văd nevoit să-i rog să mai aștepte).

Argumente pro piață liberă

Primul și cel mai important argument economic în favoarea pieței libere total neobstrucționate de intervenția guvernamentală este cel al calculului economic (în termeni monetari). Dezvoltat de Ludwig von Mises în opera sa începând cu 1920⁶, argumentul spune în esență că posibilitatea coordonării (sau structurării armonioase, raționale, judicioase) unei structuri de producție complexe bazate pe diviziunea muncii, cu mii de stadii intermediare, cum e cazul în economia modernă, este dependentă de proprietatea privată (în general, se înțelege; și în special de proprietatea privată asupra mijloacelor de producție – terenuri, forță de muncă, resurse naturale, unelte, instrumente, clădiri, economii etc.). Și asta pentru că numai într-un astfel de regim în care factorii de producție sunt în proprietate privată apar piețele pentru factori de producție, și, implicit, prețurile (monetare ale) factorilor de producție, indispensabile aprecierii costurilor și, evident, profiturilor/pierderilor. Posibilitatea calculului profiturilor și pierderilor în termeni monetari permite selectarea rațională a proiectelor alternative de investire/alocare a resurselor rare (care tocmai pentru că sunt rare nu trebuie irosite, investite oricum). De asemenea, aceeași unealtă intelectuală permite desfășurarea/funcționarea cotidiană a sistemului implicit (*built-in*) de selecție al pieței. Antreprenorii profitabili rămân pe piață și chiar își extind influența; cei care înregistrează pierderi sunt, în cele din urmă, eliminați de pe piață⁷.

Ca revers al medaliei, un sistem bazat pe proprietatea de stat asupra factorilor de producție – cum este socialismul (economia de comandă, planificată centralizat), sau etatismul consecvent am putea spune – nu este altceva decât un „haos planificat”. Și asta pentru că inexistența piețelor pentru factorii de producție (deținuți la grămadă de „societate” și alocați în bloc prin plan) atrage absența prețurilor monetare pentru aceștia, și, implicit, imposibilitatea exprimării unitare/calculării costurilor și, în ultimă instanță a profitabilității. Prin urmare, într-un sistem socialist proiectele investiționale de urmat sunt selectate arbitrar (sau din alte rațiuni, ce țin de prestigiu, megalomanie, militarizare, industrializare forțată etc.).

⁶ Vezi Mises, Ludwig von, *Birocrația și imposibilitatea planificării raționale în regim socialist*, Editura Institutul Ludwig von Mises – România, București, 2006; de asemenea și *Socialismul. O analiză economică și sociologică*, disponibil on-line la <http://mises.ro/217/>; vezi și Rothbard, Murray N., *The End of Socialism and the Calculation Debate Revisited*, The Review of Austrian Economics, vol. 5, nr. 2 (1991), pp. 51-76.

⁷ A nu se înțelege că sunt în vreun fel exterminați, lichidați, terminați în sens material sau fizic. Nu rezultă nici măcar că sunt sărăciți. Cel mai rău lucru care li se poate întâmpla este acela de a fi așezați în structura socială de producție acolo unde au avantaje comparative (poate ca muncitori). Că întotdeauna vor avea avantaje comparative (oricât de puțin competitivi par la modul absolut – deci pe criteriul avantajului absolut), este unul din rezultatele spectaculoase și liniștitoare ale teoriei economice încă de la David Ricardo.

Cele de mai sus nu înseamnă nicidecum că piața liberă ar fi o arenă unde alocarea resurselor rare frizează perfecțiunea. Cert este însă că, deși eroarea antreprenorială și chiar falimentul poate fi un fenomen cotidian, sistemul economic are – grație uneltei calculului – un „metabolism” clar și funcțional de identificare și eliminare a erorilor alocative antreprenoriale.

Cum intervenția guvernamentală implică întotdeauna o îndepărtare de la criteriul calculului economic și de la verdictul (bazat pe calcul al) pieței, se ridică întrebarea: ce alt criteriu (economic) este folosit atunci când se judecă drept nesatisfăcătoare/ineficientă/irațională acțiunea pieței libere (sau mai corect spus a întreprinzătorilor privați) la un anumit moment, într-un anume sector? Până la momentul oferirii unui astfel de criteriu, perspectiva rezonabilă devine aceea de a considera că sfera publică (de stat) este de fapt o formă nu atât de investiție, cât de consum de resurse pe seama avuției create în sfera privată, și nimic mai mult. Cum sectorul de stat este risipitor și grefat parazită din punct de vedere economic pe cel privat, principiul care se impune imediat este cel al minimizării sale (deci o poziție anti-intervenționistă).

Al doilea argument în favoarea pieței libere și împotriva intervenției statului în economie pe care-l voi discuta aici este cel al stimulentei (*incentives*), un argument clasic ridicat inițial împotriva socialismului – dar care își arată valențe sporite în analiza intervenționismului.

În utopia marxistă, principiul călăuzitor ar fi fost: „de la fiecare după posibilități, fiecăruia după nevoi”. Acest lucru echivalează cu ruperea legăturii efort-rezultat care însoțește, de regulă, activitatea individului în măsura în care este liber să-și decidă acțiunile și proiectele. Formularea clasică împotriva socialiștilor era pusă în termenii: cine se va ocupa în socialism de treburile dificile, sau neplăcute, dacă oricând te poți recuza la partea de posibilități, fără a face rabat în partea nevoilor⁸? Sau altfel spus, ce anume îi va motiva pe planificatorii centrali, dar mai ales pe cei cărora aceștia le dau ordine – directorii unităților de producție și subalternii lor – să acorde maximă atenție deciziilor lor, eficacității, punctualității, calității etc. și a tuturor acelor aspecte ale productivității, dacă remunerația lor nu e corelată cu profitul – și nici nu poate, prin definiție, fi? (De observat că argumentul stimulentei a fost adus încă înainte de cel misesian al calculului economic; se credea că deciziile alocative nu ridică probleme conceptuale în socialism – adică dacă vor, managerii socialiști le pot afla și lua. Se argumenta însă că aceștia nu vor fi motivați în acest sens. Cu alte cuvinte socialismul ar fi fezabil numai cu sfinți sau îngeri).

Abordând din cealaltă direcție problema, se vede că pe o piață liberă antreprenorii câștigă sau pierd pe măsura viabilității deciziilor antreprenoriale pe care le iau. Dacă iau decizii bune, câștigă – ei înșiși câștigă; dacă iau decizii proaste, neconvingătoare pentru consumatori, pierd – iarăși, ei înșiși pierd, din propriul lor capital. Contextul motivațional e cât se poate de clar. Dacă schema distribuției roadelor muncii e decisă prin plan, centralizat, ce structură îmbracă stimulentele? Putem vorbi de apariția unor stimulente adverse (sau chiar perverse)⁹, ce pot fi descrise după o vorbă care circula la noi după 1989 în

⁸ Limita logică fiind – de unde se vede și caracterul absurd al acestui slogan mai mult demagogic – a nu putea nimic și a avea nevoie de tot.

⁹ Un exemplu grăitor pentru problema stimulentei este și teoria așaziselor „restricții bugetare slabe/tari”. Companiile care știu că nu-și pot continua activitatea într-o perioadă viitoare decât pe baza resurselor obținute la

descrierile perioadei dinainte: „timpul trece leafa merge; noi ne facem că muncim, voi vă faceți că ne plătiți”.

De reținut este faptul că modificarea structurii instituționale a societății (deci și a reglementărilor) va avea consecințe în planul stimulentei. Bineînțeles, acest lucru nu se întâmplă doar când reforma instituțională este atotcuprinzătoare (mă gândesc la socializarea mijloacelor de producție din socialism) , ci de fiecare dată când autoritățile publice intervin punctual în piață.

Sintetizând cele două argumente discutate mai sus, am putea spune că pledoaria liberală împotriva intervenției statului în economie constă în a arăta că aceasta creează în mod necesar haos calculațional și haos motivațional.

Argumente pro intervenție guvernamentală

În cele ce urmează voi puncta trei dintre cele mai importante argumente în favoarea intervenției guvernamentale – argumente destul de importante și la care până la urmă se reduc mai toate celelalte (care au un substrat economic): bunurile publice, monopolul și externalitățile.

Probabil că cea mai sofisticată (și pozitivă) justificare pentru intervenția guvernamentală rămâne aceea că numai statul poate produce o categorie aparte de bunuri economice – și anume *bunurile publice*. Acestea ar fi diferite de bunurile private, cele pe care piața liberă le poate oferi în cele mai bune condiții¹⁰. Ca exemple de bunuri publice sunt adesea oferite, între altele, apărarea națională, parcurile publice și infrastructura în general sau farurile maritime¹¹ etc. Caracteristicile principale ale acestui tip de bunuri economice ar fi două: non-rivalitatea și non-excludabilitatea.

Non-rivalitatea este dată de faptul că prin consumul unora dintr-un anumit bun public nu rămâne mai puțin pentru ceilalți (sau pentru consumatorii ulteriori). Practic, consumatorii nu se află în postura de concurenți în raport cu bunul public în discuție. Non-excludabilitatea desemnează caracteristica bunurilor publice de a nu putea fi oferite ținut exclusiv către clienți (cei care plătesc), preîntâmpinând

piață în perioada anterioară sunt stimulate să devină, rămână cât mai eficiente. Pe când cele care pot de la bun început miza pe sprijinul constant din partea statului printr-o subvenție sau măsură similară, nu sunt motivate să devină eficiente. Un alt mod de a privi problema ar fi de a contempla posibilitatea ca în sistemul educațional notarea să se facă nu individual, ci pe grupe: la finalul unei perioade de activitate nota fiecărui membru al grupei va fi media grupei. Structura stimulentei ar fi net diferită de cea din prezent, deoarece elevii/studenții buni ar trebui să depună eforturi mult mai mari pentru a spori cu foarte puțin nota finală, pe când cei slabi și neinteresați n-ar pierde semnificativ dacă ar renunța chiar cu totul la orice efort de a învăța. Cu alte cuvinte avem de a face cu problema tragediei comunelor și a bunurilor publice.

¹⁰ Vezi, de pildă, Samuelson, Paul, Nordhaus, William, *Economics*, McGraw-Hill, 1998 (ed. XVI-a), p. 331; sau Baumol, William J., Blinder, Alan S., *Economics: Principles and Policy*, South-Western Cengage Learning, 2009, pp. 316 și urm. Pentru sugestia că la nivel internațional problema bunurilor publice (*international public goods*) este chiar mai acută, vezi Kindleberger, Charles P., *The International Economic Order. Essays on Financial Crisis and International Public Goods*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1988, p. 124.

¹¹ Farurile maritime sunt poate cel mai spectaculos exemplu de „istorie *apriori*” din partea economiștilor mainstream. Și asta pentru că deși ele par să se califice prin excelență pentru calitatea de bunuri publice, Ronald Coase a descoperit că au fost fără probleme construite și gestionate privat. Vezi Coase, Ronald, *The Lighthouse in Economics*, Journal of Law and Economics, vol. 17, nr. 2 (oct., 1974), pp. 357-376.

consumul de către non-clienți (cei care nu plătesc; *free-rider* - ii). La nivelul exemplurilor, aceste proprietăți sunt sugerate/ilustrate după cum urmează: faptul că X se plimbă printr-un parc, nu înseamnă că Y nu poate și el să se plimbe în același parc (non-rivalitatea); și faptul de a lumina apa mării pe o anumită suprafață presupune că toate navele din respectiva suprafață beneficiază de lumină, aceasta neputând fi împiedicată să ajungă la navele neplătitoare de taxă de far (non-excludabilitatea).

La o analiză mai atentă, caracteristica non-rivalității este cu totul nerealistă prin aceea că, luată în sens strict, implică absența rarității: în cel mai bun caz vizează așa-zisele bunuri libere, care nu fac obiectul economisirii și, deci, nici al științei economice¹². Mai mult, aceste bunuri nu ridică nicio problemă în sens economic, deoarece sunt pur și simplu puse la dispoziția omului de către natură în mod imediat.

Pe de altă parte, dacă nu luăm non-rivalitatea în sens strict, ci doar „până la un punct”¹³, când apare totuși „înghesuială” între consumatori, atunci așa-zisele bunuri publice nu mai diferă în mod fundamental de cele îndeobște considerate private, și poate că principiile eficienței producției ale ultimelor (regimul privat, de piață liberă) ar trebui generalizate.

Cât privește non-excludabilitatea, se poate observa imediat că mulțimea de bunuri (mai corect spus de proprietari de astfel de bunuri) care o pot reclama este covârșitoare. Chiar limitându-ne numai la aspectul estetic, câte bunuri nu produc satisfacție terțelor părți, prin simpla lor existență (o casă frumoasă, o grădină, un chip frumos) fără ca acest lucru să fie considerat problematic și fără, bineînțeles, ca efectele benefice să poată fi exclusiv savurate numai de persoane deliberat selectate? Sau cui i se pare cu totul implauzibilă (sau numaidecât *ineficientă*) o parcare privată construită de un *shopping mall* disponibilă, cel puțin temporar, gratuit atât pentru clienți cât și pentru nonclienți¹⁴?

Non-excludabilitatea (la fel ca multe alte aspecte firești ale lumii reale – precum asimetria informațională, de pildă – și care nu-i sperie decât pe economiștii convinși de virtuțile modelului *perfect competition*¹⁵) nu ridică numaidecât probleme deosebite producției în regim de piață liberă. În măsura în care nu deranjează suficient de mult (sau chiar ajută), întreprinzătorii privați o vor îngloba în planurile lor antreprenoriale, furnizând bunurile grevate de această trăsătură pe cale privată. Mai mult, pe o piață liberă, unde spectrul intervenției guvernamentale pentru a produce bunuri de acest tip – și implicit al unei concurențe (risipitoare) greu, dar nu neapărat imposibil, de contracarat – întreprinzătorii privați vor fi stimulați (și ajutați de unealta calculului economic în termeni monetari) și în demersurile de descoperire a modalităților tehnice de „excludere” a non-clienților.

¹² Până la urmă, dacă ar fi să exprimăm extrem de succint miza cu care știința economică vine la masa cunoașterii, ar fi tocmai evidențierea consecințelor rarității resurselor (laolaltă cu conceptualizarea rarității în sine, ca trăsătură a lumii reale în care ne mișcăm).

¹³ Cum face, de pildă, Kindleberger (idem, p. 124): „Public goods... are that class of goods... where exclusion of consumers may be impossible, but in any event consumption of the good by one consuming unit – *short of some level approaching congestion* – does not exhaust its availability for others (s.n.).”

¹⁴ De altfel, ideea că întreprinzătorul privat nu poate funcționa eficient decât în regim de strictă excludabilitate, nu poate da seama de practicile de dobândire a ceea ce se numește în literatura de specialitate *good will* (bunăvoința) populației în general. De asemenea, în realitate, practic aproape orice vânzare presupune o serie de eforturi („investiții specifice” le-ar zice Oliver Williamson) pre-vânzare – *necondiționate* strict de încheierea actului de schimb – de la care vânzătorul *nu-i poate exclude* pe cei care până la urmă se vor hotărî să nu cumpere.

¹⁵ Vezi Machovec, Frank, *Perfect Competition and the Transformation of Economics*, Routledge, London, 1995.

În măsura în care non-excludabilitatea este suficient de deranjantă, proiectele antreprenoriale grevate de acest aspect nu vor fi, cel mai probabil, inițiate de la bun început. E greu de văzut însă cum ar putea ajunge autoritatea publică la concluzia că proiectele antreprenoriale cu pricina, deși sancționate ca nerentabile de antreprenorii privați, pot fi totuși furnizate eficient pe cale publică (ceea ce, reamintesc, înseamnă utilizând coerciția agresivă).

Sintetizând, aş concluziona la acest punct că problema principală a teoriei bunurilor publice este tocmai nesustenabilitatea teoretică a distincției fondatoare¹⁶: bunuri publice vs. bunuri private. Definirea prin cele două trăsături (non-rivalitatea și non-excludabilitate) ne plasează fie în irelevanța lumii imaginare degrevate de raritate, fie în firescul interdependențelor sociale de care oamenii în general, și întreprinzătorii privați în particular, se pot folosi fără sincope relevante; deci fără loc pentru intervenția guvernamentală¹⁷.

O a doua justificare adusă în sprijinul intervenției guvernamentale este aceea că numai statul poate remedia prejudiciile de bunăstare (deci suboptimalitatea) cauzate de *monopol*. Pe scurt, posibilitatea unui ofertant unic pe o piață de a restrânge cantitatea vândută concomitent cu mărirea prețului (și, per total, cu sporirea profiturilor) ar constitui o situație în care cineva câștigă din participarea la piață strict pe seama celorlalți, fără a aduce un plus de bunăstare socială (în speță acele „profiteri de monopol” ar constitui o extragere de resurse din stocul social fără o contribuție în contrapartidă la acest stoc)¹⁸.

Mă voi lega aici numai de o observație crucială făcută de Murray Rothbard¹⁹ în tratatul²⁰ său *Man, Economy, and State*, legată de operaționalizarea conceptului de „preț de monopol” (și, implicit, de „profit de monopol”). Acesta observă că tipul de acțiune incriminată (reducerea cantității vândute plus mărirea prețului, cu sporirea profiturilor) este până la urmă comună *oricărei* eificientizări a activității antreprenoriale prin corectarea unei erori antreprenoriale prealabile. Căci exact asta fac întreprinzătorii care realizează că „risipesc” produsele pe care le dețin comercializându-le la prețuri „prea mici”. Un beneficiu societal clar care rezultă din conduita „monopolistă” ar fi acela că, degrevat de aspectul

¹⁶ Vezi și Hoppe, Hans-Hermann, *A Theory of Socialism and Capitalism*, disponibilă on-line la <http://mises.org/books/Socialismcapitalism.pdf> (capitolul 10).

¹⁷ Discuția ar fi dușă mai departe pe linia aceasta a distincției bunuri private vs. bunuri publice. Întâi, așa cum observă Hoppe, distincția între bunuri de interes strict privat sau bunuri care „interesează” și pe (mulți) alții este până la urmă una care ține de interpretarea umană, nu de vreo proprietate intrinsecă bunurilor. Așa încât, bunuri publice pot apărea în mod cu totul surprinzător oriunde se manifestă interesul persoanelor (casa unui mare savant genial se poate transforma din bun privat în bun public; iar când teoriile acestuia se vor dovedi a fi fost greșite și chiar nefaste, casa va redeveni un bun privat). De asemenea, se poate construi o teorie a bunurilor publice în care caracterul public să fie unul derivat din atitudinea/judecata pieței (dar care ar fi, *stricto sensu* produse în regim privat); o astfel de teorie ar ridica întrebări de genul: de ce este nevoie ca astfel de bunuri să fie produse (trimitând către un răspuns de tipul *altruism/virtute*). Vezi Hummel, Jeffrey R., *National Goods Versus Public Goods: Defense, Disarmament, and Free Riders*, *The Review of Austrian Economics*, vol. 4, 1990, pp. 88-122.

¹⁸ De remarcat că *nu simpla postură de unic ofertant* constituie o problemă în această logică.

¹⁹ Las la o parte discuția, importantă la rândul ei, care identifică sursa ideii de monopol ca năpastă socială în concepția clasicilor, pentru care monopolul desemna un privilegiu acordat de autoritatea politică (în speță, monarhul) și garantat ca atare. Situația de monopol nu se opune, pentru aceștia, celei cu un număr mare (mai mare de 1) de participanți efectivi la piață, ci situației fără liberă intrare pe piață.

²⁰ Rothbard, Murray N., *Man, Economy, and State. A Treatise on Economic Principles (with Power and Market)* disponibil la <http://mises.org/Books/mespm.PDF> (vezi în special capitolul 10, „Monopoly and Competition”).

volumului (anterior, mai mare) producției agentul în chestiune va elibera factori (cel puțin din cei complementari) de producție pentru alte sectoare care se pot extinde, contribuind la extinderea/ieftinirea plăjii de nevoi de consum ce pot fi satisfăcute.

Așadar chiar admitând că la nivel conceptual prețul de monopol nu e lipsit de sens²¹, în practică, în încercare de a-l operaționaliza, ar fi necesarmente amalgamat cu practica de corectare a erorii antreprenoriale prealabile. Ca punct tehnic crucial: chiar dacă ar fi o piață cu unic ofertant, tot nu am putea spune dacă el se angajează în „speculă” de monopolist sau pur și simplu își eficientizează activitatea.

Rezumând, argumentul monopolului nu conferă motive întemeiate pentru intervenția guvernamentală deoarece autoritatea publică riscă să penalizeze activități benigne alergând după „dușmani” neidentificabili/iluzorii.

În fine, un ultim argument pro intervenție guvernamentală schițat aici este cel al *externalităților*. Acestea sunt costuri (externalități negative) sau beneficii (externalități pozitive) suportate/dobândite de terți care nu sunt parte a unui schimb din care zisele costuri sau beneficii derivă. Argumentul anti piață bazat pe externalități ar putea fi reformulat astfel: piața produce prea multe bunuri secondate de externalități negative și prea puține secondate de externalități pozitive²² (tocmai pentru că stimulentele derivate din alinierea suportării costurilor și încasării beneficiilor nu funcționează deloc sau suficient de bine²³). (Este interesant de observat că argumentul externalităților pozitive aproape că se confundă cu cel al bunurilor publice.)

Mai întâi trebuie observat că din nou suntem puși în fața unor fapte cât se poate de firești dar care perplexează economistul dotat cu instrumentul competiției pure și perfecte. Antreprenorii reali din piață – ca tot omul, de altfel – supraviețuiesc, ba chiar prosperă în mijlocul „externalităților”²⁴.

²¹ În sensul că poate fi conștrănat cu „prețul competitiv”, adică cel aferent regimului concurenței perfecte. Chiar și aici, la nivel conceptual pur, să zicem, monopolul se dovedește a fi o falsă problemă. Mai întâi pentru că ideea de concurență perfectă este până la urmă un model inconsistent și autocontradictoriu (toată lumea e *price taker*; totuși, cum se formează prețurile?), singura opțiune realistă și consistentă rămânând cea de „preț de piață” (or, prețurile de monopol sunt prețuri de piață). Apoi pentru că în analiza de bunăstare este greu de înțeles de ce nu ar trebui luat în calcul beneficiul monopolistului în sine, atâta vreme cât este proprietar legitim al afacerii sale și nu se angajează în încălcarea drepturilor de proprietate privată legitime ale semenilor săi. Vezi și Costea, Diana, *A Critique of Mises's Theory of Monopoly Prices*, The Quarterly Journal of Austrian Economics, vol. 6, nr. 3 (toamna, 2003), pp. 47-62.

²² Vezi Simpson, Brian P., *Why Externalities Are Not a Case of Market Failure*, disponibil on-line la <http://mises.org/pdf/asc/2003/asc9simpson.pdf>, p. 3.

²³ O discuție clasică – dar după părerea mea cu multe probleme – este cea a lui Coase, Ronald, *The Problem of Social Cost*, Journal of Law and Economics, nr. 3 (oct., 1960), pp. 1-44.

²⁴ Pentru un creștin, de pildă, am putea spune că mântuirea în afara externalităților e de neconceput. Căci cum am putea să ne mântuim dacă nu răbdându-i pe ceilalți pe de o parte, și jertfindu-ne în mod pozitiv și activ pentru ei, de de alta? Din acest punct de vedere, am putea spune că modelul *perfect competition* (fără externalități) conține în el încapsulată/implicită și o viziune asupra lumii destul de ciudată (cel puțin mai greu compatibilă cu cea creștină). Vezi și mai jos scurta discuție despre viziunea asupra lumii în dezbateră economică.

Externalitățile negative au fost – și sunt – de regulă puse pe seama neclarității (naturale sau instituțional cauzate) drepturilor de proprietate într-un context anume. Un astfel de exemplu l-ar putea constitui proximitatea pe malul unui râu a unei fabrici industriale (amonte) și a unei ferme (aval), alăturare din care rezultă prejudicii fie pentru fermă (dacă fabrica funcționează deversând un anumit volum de deșeuri în râu), fie pentru fabrică (dacă respectă parametrii tehnici care să permită funcționarea fără probleme a fermei). Astfel de situații, în măsura în care apar natural, nu fac decât să pună premisele extinderii analizei în termeni de proprietate în direcții noi. În cazul în speță, importantă este discuția cu privire la cum anume se dobândesc titlurile de proprietate în vecinătatea râurilor (corelat cu poziționarea amonte-aval)²⁵.

De observat însă, așa cum face Walter Block, că anumite externalități negative sunt și instituțional create tocmai prin intervenția guvernamentală chemată apoi să le rezolve. Autorul menționat face trimitere la practica judiciară din SUA (și Marea Britanie a) primei jumătăți a secolului al XIX-lea (până cca. 1820-1830), în cadrul căreia instanțele acordau câștig de cauză părților afectate (bineînțeles, afectate cert și demonstrabil dincolo de orice îndoială rezonabilă, nu „în principiu” sau potențial), „poluatorii” de orice fel fiind obligați să-și modifice condita în consecință, practică stopată de guvernul federal pe considerente de „interes public”²⁶.

Dacă externalitățile negative sunt sub acest nivel al formulării lor în termeni de încălcare a drepturilor de proprietate, atunci rămân (la fel ca și externalitățile pozitive) chestiuni ce țin de inevitabila structură a realității (cum ar fi un coleg sau un șef mai puțin ordonat, sau mai morocănos) ce ar fi ridicol să fie adresate prin unealta intervenției publice (s-ar da dovadă mai degrabă de revoltă împotriva naturii decât de judicioasă acțiune publică).

b. Etic

Poate fi surprinzător pentru mulți, dar oportunitatea (sau nu) a intervenției guvernamentale în economie (în criză sau în vremuri mai liniștite) comportă și o discuție (cu argumente pro și contra) de tip etic. Zic surprinzător deoarece o greșeală strategică a liberalismului clasic a fost aceea de a concede „the high moral ground” cum se spune, socialismului (sau, cum spuneam mai sus, intervenționismului consecvent).

Astfel, pornind de la premiza că argumentele indignării morale pro-etatice ne sunt cunoscute din bombardamentul sistematic al academiei și mass-media moderne, voi reaminti că în teoria clasică a proprietății admitându-se numai avuții dobândite prin apropiere originală (*homesteading*), producție, schimb și transferuri unilaterale, se poate construi (pe baza acesteia) un argument împotriva instituției etatice înseși, în măsura în care aceasta nu își dobândește resursele pe niciuna din căile menționate (ci prin taxare/impozitare).

²⁵ Vezi Rothbard, Murray N., *Law, Property Rights, And Air Pollution*, Cato Journal, vol. 2, nr. 1 (primăvara, 1982), pp. 55-100.

²⁶ Block, Walter, *Environmentalism and Economic Freedom: The Case for Private Property Rights*, Journal of Business Ethics, nr. 17, 1998, pp. 1887-1899.

Mai mult – și făcând legătura cu discuția de mai sus privind natura statului – se impune observația conform căreia, în măsura în care rolul primordial al statului este preservarea ordinii de drept (*rule of law*) în societate, în sensul apărării integrității proprietății tuturor cetățenilor pașnici (non-agresori), el nu-și poate exercita această funcție decât încălcând implicit principiile pe care este menit să le apere și să le aplice (datorită caracterului de monopolist al legitimității/legiferării și taxator, impus cetățenilor în ultimă instanță prin forță agresivă). În termenii lui Hans-Hermann Hoppe, statul capătă caracterul autocontradictoriu de *expropriating property protector* („garant expropriator al proprietății”).

c. Viziunea asupra lumii

Caracterul etic autocontradictoriu al statului, menționat la punctul anterior, face ca instituția etatică să creeze o falie, o separație în clase de oameni, prin însăși existența sa. O clasă care respectă principiile morale generale minime (guvernații) și alta care nu e ținută să le respecte, ba chiar, prin natura sa, e ținută să le încalce sistematic (guvernanții). Pentru ca din postura de guvernant să poți acționa consecvent (și cu conștiința cel puțin adormită, dacă nu împăcată), este necesară introducerea *ad-hoc* a unei distincții între morala obișnuită, pentru marea masă a populației (pentru „prostime”) și o morală „luminată”, a celor aleși, care înțeleg că principiile generale pot fi, ba chiar trebuie să fie, încălcate pentru bunul mers al societății²⁷.

Ajungem în acest punct la asocierea, de acum firească, între instituția etatică și fiziozofia/filozofiile bazată/e pe ideea de *fecunditate a răului*. În virtutea acestora, consacrate la începuturile modernității de Nicolo Machiavelli (și expuse didactic în prezent de autori precum Pierre Mannent), distincția bine-rău făcută în sens tare este caducă, perspectiva fiind una dualistă, de tip contribuție necesară la echilibrul universal a ambelor principii (chiar actualizate în faptă). Răul devine un ingredient necesar, care, făcut cu măsură și pricepere de către cei chemați (din posturi/instituții chemate la a-l comite „cu știință”) se numără printre condițiile *sine qua non* ale bunăstării (în sensul cel mai larg) în univers. Iar instrumentul prin excelență de „administrare a răului” este instituția statală.

Îmi aduc aminte un dicton învățat probabil de toți cei care trec, macar un an, prin furcile caudine ale limbii latine: *omnia mea mecum porto* – toate ale mele le port cu mine. Morala standard a acestuia era aceea a modestiei, a înțelegerii faptului că nu deținerile materiale îl fac pe om, ci că toate ale sale (*realmente* ale sale) le poartă în sine, în cea mai intimă parte a ființei sale. Eu aș adăuga aici și o altă posibilă morală, cu care voi și încheia prima parte: fie că vrem, fie că nu vrem, la dezbateri fundamentale precum cea pe tema liberalism versus etatism, venim cu „toate ale noastre” – cu teoriile economice, cu teoriile etice, cu viziunea asupra lumii (ca să nu mai zic de toate patimile, răutățile și idiosincraziile noastre). Dialogul util este condamnat să țină cont de toate acestea și de aceea este bine ca ele să fie cât mai explicite.

²⁷ După principiul larg pomenit, dar fără nicio virtute explicativă după părerea mea: „trebuie să spargi ouă ca să faci omletă”.

Partea II

Un impas cu substrat metodologic

Neînțelegerile între diverșii analiști economici sau economiști pur și simplu care descriu criza financiară actuală sunt atât de mari încât până și acest fapt în sine a devenit ceva care merită (și trebuie) explicat. Ceea ce pentru unii a cauzat criza, pentru alții constituie singura stavilă, sau frână (insuficientă, din moment ce criza până la urmă s-a produs) în calea acesteia. Probabil formula cea mai des întâlnită a acestei imputări diametral opuse a crizei este binomul reglementare-dereglementare financiară. Dacă pentru unii elementele de dereglementare (precum abolirea, la începutul anilor optzeci, a Regulation Q din cadrul Glass-Steagall Act (1933) care viza controlul ratelor dobânzii; desăvârșirea abolirii Glass-Steagall Act în 1999 prin eliminarea interdicției de a cumula activitățile de *commercial banking* și *investment banking*, etc.) au descătușat forțele zis iraționale ale pieței lansându-le într-o nesustenabilă șarjă speculativă pe piața imobiliară și cea financiară americană (acomodând toată gama de probleme în mod obișnuit invocate: lăcomie, spirit de turmă, hazard moral, asimetrie informațională sau simplă prostie, incompetență și obtuzitate), pentru ceilalți tocmai reglementarea (de la aspecte de ordinul cel mai general, precum gestiunea în regim etatic a sectorului monetar bancar, și până la chestiuni mai punctuale precum Community Reinvestment Act din 1977, care viza accesul categoriilor defavorizate la case proprietate personală chiar în răspăr cu principiile rezonabile de creditare) a creat premisele prăbușirii din 2008.

Faptul cu totul frustrant, la prima vedere, este acela că cel puțin „factual”, ambele tabere par să aibă dreptate. A existat și există reglementare, tot așa cum a existat și există dereglementare. O idee ne putem face din tabelul următor (bineînțeles, incomplet, dar nu acest lucru este esențial pentru argument):

Măsuri intervenționiste ²⁸	Măsuri de dereglementare
Federal Home Administration (FHA) (creată în 1934 prin National Housing Act)	The Depository Institutions and Monetary Control Act (1980) - Printre altele, abolește Regulation Q din Glass-Steagall Act care permitea Fed să controleze strict ratele dobânzii
Federal National Mortgage Association (FNMA – „Fannie Mae”) (fondată în 1938 ca societate pe acțiuni; devenită în 1968 GSE – government sponsored enterprise)	Gramm-Leach-Bliley Act (1999) - Desăvârșește abolirea Glass-Steagall
The Glass-Steagall Act (1933)	Decizie a <i>Security and Exchange Commission</i>

²⁸ Tabelul este realizat în principal pe baza Butler, Eamon, „The financial crisis: blame governments, not bankers”, capitol (4) în Booth, Philip (ed.), *Verdict on the Crash: Causes and Policy Implications*, Institute of Economic Affairs, Londra, 2009.

- Regulation Q (controlul ratei dobânzii) - Investment/commercial banking separation	(SEC) (2004) care permite băncilor de investiții să se îndatoreze mai mult
Federal Savings & Loan Insurance Corporation (FSLIC) (creat în 1934 prin National Housing Act)	FSLIC a fost desființată în 1989 (prin Financial Institutions Reform, Recovery and Enforcement Act) care îi transferă atribuțiile către FDIC
Federal Deposit Insurance Corporation (FDIC) (creată prin Glass-Steagall în 1933)	
Community Reinvestment Act (CRA, 1977) - „întărit” în 1995 printr-o relaxare cvasi-totală a standardelor pentru creditele ipotecare (ex.: simpla participare la un curs de consiliere califică persoanele pentru credite)	
Home Mortgage Disclosure Act (HMDA, 1975) - „întărit” în 1991 cu solicitări/cerințe specifice privind egalitatea rasială în creditare	
- The Boston Fed Manual for Lenders - o Lipsa istoricului debitorului nu constituie o problemă - o Avansul pe baza unor alte credite sau cadouri nu constituie o problemă - o Ajutorul de șomaj se califică drept sursă de venit relevantă pentru creditare - o Amenințare voalată că neadecvarea la prevederile în spiritul egalității de șanse din legislație se poate solda cu penalizări	
ONG-uri (finanțate de stat!) mandatate să supravegheze băncile în creditarea „echitabilă”, „atentă la aspectele sociale”: - Association of Community Organization for Reform Now (ACORN)	
Federal Home Loan Mortgage Company (FHLMC - „Freddie Mac”) - Creat în 1970 (GSE) pentru lărgirea piețelor secundare pentru ipoteci - Aici se dezvoltă practica „securitizării”	
Reglementări privind regimul terenurilor (restrictive)	Scutiri de taxe pentru ipoteci
Reglementări (interguvernamentale) internaționale - Basel II	
Socialismul monetar - Producția de monedă se desfășoară în prezent peste tot în lume în regim de stat	

Realitatea economică ce ni se înfățișează este, cum ar zice Ludwig von Mises, complexă²⁹ – rezultanta unor factori diverși și cu influențe contrare. Și acest lucru are consecințe în planul dezbaterii chiar cinstite (cu atât mai mult când la mijloc intervine demagogia), deoarece părțile – *în măsura în care iau ca referențial faptele istorice* – își pot imuniza practic la nesfârșit argumentele susținute și pozițiile adoptate. Astfel, adepții reglementării vor putea afirma, oricâtă reglementare ar exista deja, că nu există *îndeajuns*, sau nu e tocmai cea mai potrivită formulă (și oricât de puțină dereglementare s-ar fi produs, tot e suficientă pentru a fi făcută pricina tuturor relelor); și viceversa pentru adepții dereglementării.

Există o cale de ieșire din acest impas, și anume reînțoarcerea la dezbaterea teoretică. Și asta pentru că în științele sociale suntem condamnați să nici nu putem măcar înțelege fenomenele cotidiene dacă nu *operăm deja* (fie că realizăm, fie că nu) cu o teorie. Astfel, dialogul poate continua dacă părțile în dezbateră ridică ochii de la fapte și recurg la dezbaterea teoretică, explicând cum anume decurge criza – ca să revin la subiectul propus în cadrul acestor dezbateri SOREC – din dereglementare (etatiștii) sau dimpotrivă, din intervenția guvernamentală (liberalii). În măsura în care cele două teorii susțin lucruri contradictorii, ele nu pot fi adevărate ambele în același timp.

În finalul prezentei lucrări, voi reveni și eu acolo unde cred că este necesar pentru înțelegerea crizei actuale: la teoria crizei. Mai exact, liberal fiind, voi prezenta cea mai coerentă – după părerea mea – explicație liberală a crizelor, și anume teoria ciclului de afaceri expusă de adepții școlii austriece de drept și economie. Înainte de acest lucru însă, aș dori să mai ating succint două puncte: capcanele conceptuale ale ideii de „dereglementare” și mitologia Glass-Steagall Act.

Ce este și ce nu este dereglementarea

La fel ca și alte concepte din arsenalul dezbaterilor economice ale ultimelor două decenii (cum ar fi „privatizarea”, de pildă³⁰) dereglementarea ridică niște probleme, putând fi identificată adesea acolo unde nu există. Să luăm de pildă cazul a ceea ce aș putea numi – nu știu dacă cu cea mai fericită expresie – „dereglementare contrafactuală”.

Sunt sectoare noi – ca cel al leasing-ului la noi în România imediat după 1989, sau ca cel al activității hedge-fund-urilor, tot mai numeroase și mai sofisticate în ultimii ani – care nu beneficiază încă de la început de legislație specială, dedicată. Ca atare sunt considerate „dereglementate” (sau „nereglementate”; de asemenea „subreglementate”³¹).

Problema teoretică principală care se ridică este următoarea: dereglementare/subreglementare *în raport cu ce*? Și lucrurile sunt cu atât mai curioase cu cât, chiar în absența legislației speciale, sectoarele noi ar putea fi (și inițial întotdeauna sunt) acomodate pur și simplu de legile pre-existente și de

²⁹ Vezi colecția sa de articole, dintre care câteva pe teme metodologice, *Money, Method and the Market Process*, editată de Richard Ebeling, disponibilă on-line la <http://mises.org/mmmp.asp>.

³⁰ Am în vedere aici confuzii de tipul: a numi privatizare vânzarea unei utilități publice naționale către o companie de stat străină; sau a numi tot privatizare trecerea în gestiune privată a unei resurse anume (teren, uzină etc.) cu un întreg pomelnic de condiții de îndeplinit ulterior de către „proprietar” (când acesta devine prea ambițios, văduvește procesul de privatizare de însăși natura sa).

³¹ Dăianu, Daniel, *Capitalismul încotro? Criza economică, mersul ideilor, instituții*, Polirom, Iași, 2009, p. 16.

principiile generale ale dreptului. Cine ar putea spune că, în absența unei „legi a leasing-ului” părțile care și-ar dori un astfel de acord nu pot suplini zis-ul „vid” de reglementare folosind pur și simplu principiile contractului nenumit, de pildă?

A vorbi de „dereglementare” sau „subreglementare” implică acceptarea în subsidiar a unui standard principial în materie de reglementare, problemă care ne propulsează în inima teoriei dreptului. Nu e locul aici să dezvoltăm principala dezbatere în această problemă (drept natural versus drept pozitiv), însă se impune observația lui Hayek sau a lui Bruno Leoni³², conform căreia, elaborată fără criterii/principii de fundamentare, „legea” se pervertește devenind „legislație”. Devine din instrument al interesului general unul al intereselor particulare urmărite cu unelte (extrem de eficace din acest punct de vedere) politicii publice.

Mai mult, când legea tinde să treacă dincolo de ceea ce este strict necesar pentru garantarea integrității proprietății non-agresorilor, ea se plasează într-un veritabil haos calculațional. Căci, de pildă, care este limita *principială* (nu arbitrară, nu *ad-hoc*) a întreprinderilor mici? Sau a celor mijlocii? Dar a numărului de firme participante la piață? Dar a numărului de membri ai *board*-ului unei companii pe acțiuni? Dar a dobânzii sau cursului de schimb? Etc. Orice reglementare care vizează – și este nevoită să vizeze – elemente cu caracter antreprenorial³³ (deci care vizează circumstanțe particulare de loc, timp și persoane din viitor) țintește în întuneric, consacrand prin legislație coordonate care la un moment dat par adecvate, pentru ca ulterior să devină caduce (moment la care instituția guvernamentală produce în mod vădit „rele publice”, nicidecum bunuri publice). Tocmai de aceea, în sensul său clasic, legea era considerată ca vizând aspectele formale, *generale* ale interacțiunii umane, și nu pe cele concrete, particulare (în genul: casele să fie roșii; morcovii să coste 10 RON/kg etc.).

O altă problemă care viciază corecta raportare la dereglementare derivă din problema clasică a instabilității intervenționismului. Pe scurt, teoria acesteia spune că intervenția în economie – în măsura în care economia este în sine un sistem și o structură interconectată³⁴ - nu va putea fi niciodată punctuală, ținută și strict limitată, ci va pune inevitabil autoritatea în fața efectelor inevitabile asupra sectoarelor adiacente celui în care s-a intervenit, efecte care trebuie „rezolvate” prin noi intervenții (cumulând progresiv intervențiile), fie prin renunțarea la intervențiile anterioare care le-au dat naștere. În măsura în care se adoptă prima cale economia intervenționistă în discuție se îndreaptă spre socialism („intervenția atotcuprinzătoare”); dacă se adoptă calea a doua, ea se îndreaptă spre un sistem de piață liberă tot mai pur³⁵.

³² Vezi Hayek, Friedrich A., *Law, Legislation and Liberty: A New Statement of the Liberal Principles of Justice and Political Economy* (vol. I, *Rules and Order*), Routledge & Kegan Paul Ltd., 1973; Leoni, Bruno, *Freedom and the Law*, Liberty Fund, Indianapolis, 1991[1961].

³³ Vezi Topan, Mihai Vladimir, *Despre trei tipuri de judecăți economice*, Jurnalul Economic VIII(17), septembrie 2005.

³⁴ Mises observă în *Human Action* că în economia de piață toate prețurile sunt legate între ele (și, deci, toate sectoarele) chiar și numai pentru simplu fapt că, în ultimă instanță, toate concurează între ele pentru banii cumpărătorilor (vezi capitolul XVI, *Prețurile*, punctul 12 („Conexitatea prețurilor”), disponibil on-line la <http://mises.ro/43/>).

³⁵ Vezi Mises, Ludwig von, *Capitalismul și dușmanii săi*, Nemira, București, 1998, capitolul 3 („Intervenționismul”).

Acestea fiind zise, dacă la un moment dat un mănunchi de intervenții sunt menite a se consolida una pe alta într-o oarecare situație de stabilitate (măcar aparentă) și se renunță, prin „dereglementare”, la una dintre acestea, este foarte plauzibil că situația va deveni, cel puțin la nivelul percepției de suprafață, dacă nu și pe fond, mai instabilă. Dar tocmai aici intervine problema: dacă intervențiile fac sistem, o parte sunt eliminate și obținem instabilitate, nu rezultă numai decât că e de dorit re-reglementarea (sau re-intervenirea acolo unde s-a încetat acest lucru). La fel de bine situația poate sugera – și după părerea mea așa stau lucrurile aproape întotdeauna – că dereglementarea n-a mers suficient de departe, pentru a fi înlăturat întregul mănunchi de intervenții.

În finalul acestui punct țin să reamintesc că piața liberă poate foarte bine să se ocupe și de „producția de reglementări”, producție incomparabil mai dinamică, flexibilă și bine adaptată nevoilor întreprinzătorilor (și nu numai) decât cea etatică. Dreptul comercial privat, de pildă laolaltă cu uzanțele comerciale și de afaceri își are origini private undeva în activitatea comercială internațională a negustorilor medievali³⁶. De asemenea, în prezent arbitrajul privat este considerat ca fiind metoda cea mai eficientă (fără să-i pună cineva în discuție justetea) de soluționare a diferendelor, calea curților judecătorești publice fiind recunoscută ca cvasi-fundătură. Merită că închei, cred, în această notă: din perspectivă liberală, poate că cel mai bun lucru pe care l-ar putea face statul ar fi să se dea la o parte din partea instituțiilor de reglementare și supraveghere private.

Mitologia Glass-Steagal Act (1933)

Un loc aparte în retorica celor care pun criza actuală pe seama dereglementării în general (și pe dereglementarea din sectorul financiar în special) îl ocupă legea Glass-Steagall adoptată în timpul mării crize din '29-'33 care separa activitatea de tip *commercial banking* (intermedierea simplă pe piața creditului) de cea de tip *investment banking* (implicarea băncilor și în activități investiționale ce depășesc sfera acoperită de garanțiile comune în activitatea de creditare – în genul cumpărării integrale a unei emisiuni de acțiuni ale unei companii cu scopul de a le revinde ulterior cu profit, cu riscul aferent de a rămâne cu ele în brațe). Activitatea bancară separată pe criteriul menționat ar fi mai puțin riscantă decât varianta mixtă (*universal banking*). Cum, în două mari etape – 1980 (The Depository Institutions and Monetary Control Act) și 1999 (Gramm-Leach-Bliley Act) – această lege a fost abolită, adepții intervenționismului pun pe seama acestui lucru declanșarea și desfășurarea actualei crize financiare globale. „Dereglementarea” în chestiune ar fi impulsionat investirea tot mai riscantă.

Pentru început, as dori să prezint opinia unui reputat economist contemporan cu marea criză și cu adoptarea legii Glass-Steagall:

„The Glass banking bill, adopted June 16, 1933, was a reform measure designed to prevent the abuses that had developed, particularly in the relation of the banks to the securities market, in the wild period, 1924-29. One sympathized with some of the provisions of the bill. But *it went a great deal too far in dealing with symptoms, and it failed entirely to strike at the basic evil, which was the unsound Federal Reserve policy for the period 1924-1928, which blew up the appalling*

³⁶ Vezi Berman, Harold J., *Law and Revolution. The Formation of the Western Legal Tradition*, Harvard University Press, 1983, p. 333 și urm.

bubble of stock market speculation and reckless security issue.” (s.m.) Benjamin M. Anderson, Economics and the Public Welfare. A Financial and Economic History of the United States, 1914-1946, LibertyPress, Indianapolis, 1979, p. 319)

Dacă Anderson are dreptate și crizele se datorează mai degrabă politicilor monetare defectuoase, atunci argumentul dereglementării este prea puțin relevant. Și discuție se mută pe palierul teoriei crizei discutat succint la punctul următor.

La o privire mai atentă, însă, bucata legislativă aici în discuție pierde orice urmă de glorie. Întâi că în Europa nu s-a implementat sistemul „separării”, și nu se poate spune că incertitudinea și instabilitatea au fost mai mari decât în SUA. Apoi, chiar în perioada marii crize – după cum același Anderson, în același loc citat spune – băncile cu activitate mixtă s-au descurcat destul de bine în raport cu anumite bănci cu activitate strict dedicată investițiilor.

Dincolo însă de aceste aspecte factuale, se ridică problema argumentului teoretic care, atenție, nu trebuie să vizeze întrebarea „este sau nu este activitatea bancară universală mai riscantă decât cea separată” (nici aici răspunsul nefiind numai decît clar în favoarea ultimei) ci: în ce măsură este statul echipat să gestioneze activitățile mai riscante mai bine în raport cu piața? Căci până la urmă riscul mic nu este dezirabil în sine, la fel cum riscurile mari nu sunt numai decît indezirabile. Raționamentul este valabil *caeteris paribus*, însă dacă avem în vedere costurile aferente obținerii riscurilor reduse, s-ar putea ca uneori alternativa cea mai profitabilă să fie cea relativ mai riscantă. De altfel, ca la orice alt aspect economic, și la risc trebuie să judecăm în termeni marginaliști. Nimeni nu se confruntă cu „Riscul” în sine, ci cu anumite situații concrete mai mult sau mai puțin riscante. Antreprenorii privați își asumă quantum-uri de risc anume, în funcție de costurile aferente și de profiturile optenabile. Și uneori (destul de des) judecă proiecte relativ mai riscante ca fiind relativ mai profitabile, angajându-se în acestea. Cât risc merită asumat e o judecată care nu comportă un răspuns *apriori*. Acest lucru se descoperă la piață în mod cotidian (și nivelul poate varia inclusiv o dată cu preferințele/reticența la risc diferită a diferitelor generații). În concluzie, chiar dacă prin intervenții de tipul legii Glass s-ar reduce riscurile într-un anumit domeniu, acest lucru nu este un lucru numai decît benefic din punct de vedere economic.

În final, dar nu în ultimul rând, Glass-Steagall poate fi explicat și prin analiza de tip *public choice*. Alexander Tabarrok argumentează³⁷ că departe de a fi fost adoptat din considerente de interes public, acest act normativ a ușurat mai degrabă împărțirea pieței într-un context conjunctural dificil între cele două mari „case” americane: Morgan și Rockefeller. Mai precis, casa Rockefeller, mai competitivă în activitățile de tip *commercial banking* a încercat (și a reușit, se pare) prin lobby să obțină ceea ce în literatura de specialitate se numește „creșterea costurilor competiției” (adică ale casei Morgan, competitivă în *investment banking* și în *universal banking*).

Înapoi la teoria crizelor economice

³⁷ Tabarrok, Alexander, *The Separation of Commercial and Investment Banking: The Morgans vs. the Rockefellers*, The Quarterly Journal of Austrian Economics, vol. 1, no. 1 (1998), pp. 1-18.

Cea mai coerentă explicație a fenomenului crizelor economice moderne este, după părerea mea, teoria austriacă a ciclului de afaceri. Creionată de Mises încă din 1912³⁸, ea rămâne, cu anumite dezvoltări ulterioare venite tot din interiorul paradigmei austriece de gândire, singura explicație coerentă și integrată în teoria economică generală a fenomenelor moderne ale crizelor economice recurente.

Identificând criza pe două mari coordonate – apariția erorii antreprenoriale în masă, precum și concentrarea acesteia în stadiile „superioare”³⁹ (producătoare de bunuri de capital) ale producției – autorii austrieci⁴⁰ o pun pe seama expansiunii neanticipate a creditului. Această expansiune este făcută cu puțință tocmai de modul de organizare/funcționare a sistemelor bancare moderne (rezerve fracționare, bancă centrală, monedă fiat). Ea are o sursă compozită: întâi producția (și implicit expansiunea) de monedă fiat propriu-zisă o face banca centrală (monopolul de stat), care creează cadrul gestionând volumul de „rezerve” din sistem; apoi, prin sistemul rezervelor fracționare, băncile iau parte la expansiune, devenind – în limitele prescrise de regulile cu privire la rata rezervelor minime obligatorii (RMO) – co-creatori de monedă laolaltă cu banca centrală (prin așa-numitul mecanism al multiplicării creditului). Trăsătura de bază nu mai este azi atât neacoperirea cu rezerve a depozitelor la vedere cât ștergerea oricărei distincții între depozitele la vedere și cele la termen, fapt care transformă toată activitatea unei bănci în depozitare asimilabilă integral celei la vedere, concomitent cu utilizarea de rezerve fracționare.

Mises a fost cel care și-a dat seama că producția de monedă suplimentară prin intermediul sistemelor bancare moderne nu rămâne la stadiul de inflație simplă (generând doar creșteri de prețuri și redistribuție), ci afectează și creditul și rata dobânzii, și o dată cu acestea, produce modificări în structura intertemporală a producției. Și asta pentru că banii noi intră mai întâi sub formă de credit pe piața bancară, afectând rata dobânzii, fără ca acest lucru să fi fost „luat în evidență” și-n restul structurii producției. Prin urmare apare o neconcordanță/incompatibilitate între rata dobânzii (care scade) și restul structurii prețurilor (care deocamdată rămân nemodificate). Bineînțeles că această incompatibilitate apare numai dacă expansiunea nu e anticipată; dacă e, atunci rata dobânzii nu scade, corectată fiind cu inflația anticipată.

Pentru a clarifica implicațiile acestei distorsiuni, este necesară o scurtă lămurire a funcționării unui sistem nedistorsionat (rezerve 100%, liberă întreprindere bancară, producție privată liberă de monedă). Aici, singura sursă de credite la dispoziția băncilor sunt depozitele la termen, care constituie economisire reală a populației (sau, altfel spus, abținere de la consum prezent), sau capitalurile proprii ale băncii (tot din economisire reală prealabilă provenit – a întreprinzătorilor din sfera bancară). Rata dobânzii din piața dă seama de „prețul capitalului” (nu al banilor), sau, cu alte cuvinte, al „așteptării” la care sunt dispuși cei care au economisit. O rată redusă a dobânzii înseamnă capital relativ mai mult disponibil

³⁸ Mises, Ludwig von, *Theory of Money and Credit*, New Haven: Yale University Press, 1953[1912].

³⁹ „Superioare” nu înseamnă în terminologia austriacă altceva decât stadii mai îndepărtate de consum; „inferioare” desemnează stadiile apropiate de consum.

⁴⁰ Mises, Ludwig von, *Ciclul economic și expansiunea creditului: consecințele economice ale banilor ieftini*, disponibil on-line la <http://misesromania.org/266/>; Murray N. Rothbard, *America's Great Depression*, The Ludwig von Mises Institute, Auburn, Alabama, 2005; Richard Ebeling (ed.), *The Austrian Theory of the Trade Cycle*, The Ludwig von Mises Institute, 1996.

pentru întreprinzători, simultan cu o abținere relativ mai importantă de la consum prezent a populației. Tocmai reducerea – cel puțin contrafactuală (în raport cu cât ar fi fost altminteri) – a consumului prezent a celor ce economisesc eliberează un plus de capital, pe care întreprinzătorii îl pot lua cu împrumut în condiții relativ mai avantajoase (prin intermediul pieței creditului în general și sistemului bancar în particular).

Pe dos, o rată a dobânzii mare înseamnă o reorientare relativă a populației înspre consum, o diminuare a economisirii, deci a resurselor la dispoziția antreprenorilor sub formă de credite. Semnalul acesta al ratei dobânzii e crucial pentru întreprinzători, în special prin prisma dimensiunii intertemporale a structurii producției. Modificările ratei dobânzii nu „lovesc” identic toate afacerile și proiectele investiționale, ci le afectează relativ mai puternic pe cele „mai lungi”, sau mai „capitalistice”/”capitalizate” (mai îndepărtate în structura producției de momentul consumului).

Așadar, revenind, în măsura în care există expansiune neanticipată⁴¹ a creditului în sistem (rezultatul cumulat al pompării de rezerve în sistem de către banca centrală și al multiplicării creditului prin mecanismul rezervelor fracționare), rata dobânzii va tinde să scadă sub nivelul pe care l-ar fi avut altminteri, fapt care induce în eroare întreprinzătorii. Aceștia, percepend o ușurare a accesului la capital, se vor lansa în proiecte investiționale mai ambițioase (mai „lungi”, mai „intensive” în capital), mizând pe existența, iluzorie, unei economisiri reale mai mari, compatibilă cu noile viziuni (mai optimiste) privind structura intertemporală a producției.

Lucrurile merg aparent bine până la momentul în care antreprenorii și salariații din sfera acestor nou inițiate proiecte investiționale „se întâlnesc” pe piață cu populația care dorește să-și exercite consumul prezent la niveluri compatibile cu rata prealabilă a dobânzii. Și asta pentru că, de fapt, structura preferințelor lor nu s-a schimbat. Acest lucru a fost doar sugerat în mod fals de expandarea artificială a creditului. Această „întâlnire” începe să se producă imediat, însă devine evidentă doar gradual, simptomul său principal fiind creșterea prețurilor. Acest lucru ridică imediat probleme întreprinzătorilor care au inițiat proiectele „mai lungi” și care, în lumina noilor prețuri, nu mai par la fel de rentabile. (Corelându-se cu noile prețuri, și rata dobânzii tinde să fie corectată înapoi în sus).

Se ajunge astfel la un moment de răscruce: fie expansiunea creditului încetează și proiectele nesustenabile sunt lichidate – măsura lichidărilor fiind pe potriva expansiunii prealabile; fie, încă încrezătoare în propriile posibilități de management monetar, banca centrală ușurează din nou, implicit și mai mult, condițiile creditării printr-o nouă rundă de expansiune a creditului. Ciclul se reia: proiectele redevin rentabile; probabil chiar unele noi vor fi inițiate. Din nou atmosfera este una de optimism investițional, iar rata dobânzii mai mică decât ar fi fost altminteri. În măsura în care nici acum preferințele populației pentru consum versus economisire/investire nu s-au schimbat, întâlnirea între recipienții noilor resurse monetare și restul populației pune din nou presiune în sus pe prețuri (și pe dobândă).

⁴¹ Dacă întreprinzătorii anticipează expansiunea, acest lucru va face ca „semnalul” virtual distorsionat al ratei dobânzii să fie corectat (cu inflația).

Se vede, aşadar, că teoria austriacă a crizelor economice poate da cu destul de mare succes seama de fenomenele ciclice monerane. Şi face acest lucru în termenii obişnuiţi ai analizei economice, fără a apela la teoretizări ad-hoc („super-optimism”, „lăcomie”) sau pseudo-explicaţii de tipul „subconsum”, sau „supra-producţie”, fenomene care mai degrabă decât a fi explicaţii ale ceva, ar necesita ele însele o explicaţie.

Mai mult, teoria austriacă a crizelor – laolaltă cu corpusul general de idei al paradigmei – a evoluat. De la varianta originală misesiană care stipula criza ca derivând aproape mecanic din expansiunea creditului (explicaţie, în termenii lui J. G. Hülsmann, „consecinţialistă”⁴²), la o variantă care încorporează aşteptările, sau anticipările, populaţiei şi întreprinzătorilor (versiunea curentă evidenţiind expansiunea *neanticipată* a creditului ca sursă a problemelor discutate de regulă sub eticheta teoriei crizelor). De asemenea, în prezent, în prelungirea discuţiei pe linia anticipărilor, teoria austriacă a crizelor, prin contribuţia aceluiaşi Hülsmann, tinde să încorporeze – în opinia mea ca important factor agravant doar (şi nu ca o sursă independentă a crizei) – şi problematica foarte la modă a hazardului moral. Cu alte cuvinte, Hülsmann atrage atenţia că nu e suficient ca populaţia în general, sau întreprinzătorii în special, să anticipeze că este vorba de credit pompat artificial în economie, ci mai trebuie şi să ajungă la concluzia că nu vor fi beneficiarii unor programe de „salvare” (*bailout*) înainte de a stopa/lichida investiţiile „descoperite” ca nesustenabile⁴³.

Bibliografie selectivă

Anderson, Benjamin M., *Economics and the Public Welfare. A Financial and Economic History of the United States, 1914-1946*, LibertyPress, Indianapolis, 1979.

Booth, Philip (ed.), *Verdict on the Crash: Causes and Policy Implications*, Institute of Economic Affairs, Londra, 2009.

Dăianu, Daniel, *Capitalismul încotro? Criza economică, mersul ideilor, instituţii*, Polirom, Iaşi, 2009.

Glăvan, Bogdan, *Împotriva curentului. Însemnări despre criza financiară actuală*, Universul Juridic, Bucureşti, 2009.

Hoppe, Hans Hermann, *Economic Science and the Austrian Method*, disponibilă on-line la <http://mises.org/Books/esam.pdf>.

⁴² J. G. Hülsmann, *Toward a General Theory of Error Cycles*, The Quarterly Journal of Austrian Economics, vol. 1, nr. 4 (Iarna, 1998).

⁴³ Mai mult, există posibilitatea ca unele proiecte neviabile să fie cu bună ştiinţă iniţiate pe seama expansiunii creditului (corelat cu o eventuală iuţime antreprenorială/pricepere speculativă a întreprinzătorului care se bazează pe faptul că va putea ieşi din joc/vinde la timp; sau cu posibilităţile mai mult decât plauzibile de a beneficia de *bailout*). Cred – şi de aceea apreciez ca hazardul moral indus de sistemul cu rezerve fracţionare, bancă centrală şi bani *fiat* plus planuri de „salvare” nu poate constitui în sine o condiţie suficientă pentru apariţia unei crize de amploare generală – că acţiunea acestora presupune existenţa unui grup consistent de întreprinzători care să fie *induşi în eroare* de mecanismele instituţionale discutate aici în iniţierea unor proiecte care se dovedesc ulterior nesustenabile.

Hoppe, Hans-Hermann, *A Theory of Socialism and Capitalism*, disponibilă on-line la <http://mises.org/books/socialismcapitalism.pdf>.

Krugman, Paul, *Întoarcerea economiei declinului și criza din 2008*, Editura Publica, București, 2009.

Mises, Ludwig von, *Ciclul economic și expansiunea creditelor: consecințele economice ale banilor ieftini*, disponibil on-line la <http://mises.ro/266/>.

Mises, Ludwig von, *Human Action. A Treatise on Economics (The Scholar's Edition)*, The Ludwig von Mises Institute, Auburn, Alabama, 1998.

Mises, Ludwig von, *The Causes of the Economic Crises and Other Essays Before and After the Great Depression*, The Ludwig von Mises Institute, Auburn, Alabama, 2006[1978, *On the Manipulation of Money and Credit*]

Rothbard, Murray N., *America's Great Depression*, The Ludwig von Mises Institute, Auburn, Alabama, 2000 [1963].

Rothbard, Murray N., *Anatomy of the State*, disponibilă on-line la http://mises.org/books/anatomy_of_the_state.pdf.

Rothbard, Murray N., *Economic Depressions: Their Cause and Cure*, în Ebeling, Richard (ed.), „The Austrian Theory of the Trade Cycle and Other Essays”, disponibilă on-line la <http://mises.org/pdf/austtrad.pdf>.

Rothbard, Murray N., *Man, Economy, and State (with Power and Market)*, The Ludwig von Mises Institute, Auburn, Alabama, 2004 [1962].

Tabarrok, Alexander, *The Separation of Commercial and Investment Banking: The Morgans vs. the Rockefellers*, The Quarterly Journal of Austrian Economics, vol. 1, no. 1 (1998), pp. 1-18.

Woods, Thomas E., *Meltdown. A Free-Market Look at Why the Stock Market Collapsed, the Economy Tanked, and Government Bailouts Will Make things Worse*, Regnery Publishing, Washington DC, 2009.